Голові разової спеціалізованої вченої ради
з розгляду та захисту дисертації на
здобуття ступеня доктора філософії
Національного університету
«Київський авіаційний інститут»
доктору юридичних наук, професору
Нуруллаєву Ількіну Садагат огли

РЕЦЕНЗІЯ

рецензента, доктора юридичних наук, професора кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Київський авіаційний інститут» Пазюка Андрія Валерійовича

на дисертацію Поливача Романа Олександровича «Міжнародні економічні санкції проти Ірану та Російської Федерації в системі сучасного міжнародного публічного права», подану на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 29 «Міжнародні відносини» за спеціальністю 293 «Міжнародне право»

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап розвитку міжнародного права характеризується істотним розширенням використання економічних, фінансових, технологічних і персональних обмежувальних заходів як одного з основних ненасильницьких інструментів реагування на загрози міжнародному миру і безпеці, збройну агресію, підтримку збройних конфліктів, порушення режимів нерозповсюдження, прав людини та інших фундаментальних міжнародно-правових зобов'язань. Унаслідок цього міжнародні економічні санкції перестали бути виключно елементом зовнішньополітичної практики та дедалі більше постають як складний юридичний механізм, функціонування якого

безпосередньо пов'язане з питаннями міжнародної відповідальності, компетенції міжнародних організацій, державного суверенітету, прав людини, міжнародної торгівлі та судового контролю.

Особливістю сучасних санкційних режимів є те, що їх дія виходить далеко за межі класичної міждержавної площини. Заморожування активів, заборони на фінансування, обмеження доступу до технологій і транспортної інфраструктури, обмеження судноплавства та страхування, включення фізичних і юридичних осіб до санкційних списків безпосередньо впливають на приватних суб'єктів. Відтак поряд із питанням політичної доцільності та економічної результативності санкцій виникають не менш важливі юридичні питання: якими повинні бути фактичні підстави для їх застосування, які стандарти доказування мають діяти при персональних санкціях, наскільки інтенсивним може бути втручання у майнові й процесуальні права особи та які гарантії судового захисту повинні їй надаватися.

У цьому контексті обрана Поливачем Р.О. тема має безпосередню актуальність для сучасної науки міжнародного публічного права. Дослідження санкційних режимів щодо Ірану та Російської Федерації дозволяє зіставити дві складні моделі санкційного впливу, які суттєво відрізняються за історією формування, юридичними підставами, структурою обмежень, суб'єктами застосування та характером контрреакції держав-адресатів.

Особливого значення дослідження набуває для України. Після початку повномасштабної збройної агресії Російської Федерації 24 лютого 2022 року санкційна політика Європейського Союзу, Сполучених Штатів Америки, Великої Британії та інших держав зазнала істотного кількісного і якісного розширення. Одночасно з цим практика продемонструвала здатність держави-агресора адаптуватися до обмежень шляхом використання третіх юрисдикцій, непрозорих корпоративних структур, фінансових посередників, альтернативних логістичних маршрутів і так званого «тіньового флоту». Це зміщує центр правової дискусії з

питання про саме існування санкцій до питання про правові межі та інструменти забезпечення їх реальної дієвості.

Іранський санкційний кейс є важливим для дослідження з іншої причини. Він дозволяє простежити довготривалу взаємодію універсальних механізмів Організації Об'єднаних Націй із автономними санкційними режимами США та Європейського Союзу, а також проаналізувати реакцію держави-адресата на зовнішній тиск. Дослідження Ормузької протоки у цьому контексті демонструє, що санкційна взаємодія може впливати на свободу судноплавства, глобальну енергетичну безпеку та інші сфери, які традиційно регулюються окремими інститутами міжнародного права.

Суттєвою перевагою роботи є включення до предмета дослідження механізмів судового й адміністративного контролю за санкційними рішеннями. Санкції розглядаються автором не тільки через стадію їх запровадження, а й через процедури перегляду, виключення осіб із санкційних списків, оскарження у Суді справедливості Європейського Союзу та Європейському суді з прав людини, а також через вплив на міжнародний комерційний арбітраж. Такий підхід дозволяє дослідити санкційний механізм у динаміці та поставити в центрі уваги питання верховенства права.

Отже, тема дисертаційного дослідження Поливача Романа Олександровича є актуальною, має безпосередній зв'язок із сучасними міжнародними безпековими викликами та водночас порушує фундаментальні питання правової природи, процедурної справедливості й меж застосування міжнародних економічних санкцій.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Ознайомлення зі змістом дисертації дає підстави констатувати належний рівень аргументованості сформульованих автором положень і висновків. Структура роботи відповідає поставленій меті: від теоретичного осмислення категорії міжнародних економічних санкцій автор

переходить до аналізу конкретних санкційних режимів щодо Ірану та Російської Федерації, а завершальна частина дослідження присвячена судовим, арбітражним та іншим правозастосовним аспектам.

Мета дослідження охоплює визначення правової природи, механізмів запровадження, реалізації та оскарження сучасних економічних санкцій щодо Ірану та Російської Федерації, а також встановлення їх місця в системі міжнародного права. Така постановка проблеми відповідає змісту роботи та дозволяє автору послідовно поєднати інституційний, матеріально-правовий і процесуальний виміри санкційного регулювання.

Методологічна база дисертації є достатньою для вирішення поставлених наукових завдань. Автор використовує історико-правовий метод для простеження еволюції санкційних механізмів; формально-юридичний - для аналізу нормативних актів; порівняльно-правовий - для зіставлення моделей Європейського Союзу, США, Великої Британії та ООН; системно-функціональний - для визначення місця санкцій у механізмі забезпечення міжнародного правопорядку. Поєднання зазначених методів відповідає міжгалузевому характеру досліджуваної проблематики.

Перший розділ роботи формує теоретичну основу подальшого аналізу. Дисертант досліджує поняття та види міжнародних економічних санкцій, їх співвідношення із суміжними формами міжнародно-правового примусу, а також механізми прийняття і реалізації санкцій у Європейському Союзі та Сполучених Штатах Америки. Цей розділ має значення не лише як огляд нормативного матеріалу, а як підґрунтя для подальшого аналізу судової практики та конкретних санкційних програм.

У другому розділі автор переходить до аналізу сучасних санкційних режимів щодо Ірану та Російської Федерації. Позитивної оцінки заслуговує те, що предметом дослідження стають не лише нормативні заборони, але й механізми їх обходу та контрреакції держав-адресатів. Найбільш виразно це проявляється у

дослідженні «тіньового флоту» Російської Федерації. Автор демонструє, що відповідне явище не зводиться до окремих випадків порушення обмежень, а функціонує як багаторівнева мережа судновласників, операторів, страховиків, фінансових посередників та корпоративних структур у різних юрисдикціях.

Важливим є спостереження автора про існування правової «сірої зони», коли окремі дії учасників таких схем можуть формально узгоджуватися з принципом свободи відкритого моря, юрисдикцією держави прапора чи іншими традиційними положеннями міжнародного морського права, але в сукупності забезпечувати економічний результат, спрямований на мінімізацію ефективності санкцій. Саме ця суперечність надає дослідженню «тіньового флоту» самостійного міжнародно-правового значення.

Не менш змістовним є аналіз іранського санкційного режиму та потенціалу Ормузької протоки як інструменту асиметричної реакції на санкційний тиск. Автор справедливо показує, що санкційні відносини не є виключно односпрямованими: держава-адресат також може використовувати власні географічні, транспортні чи ресурсні переваги, створюючи додаткові ризики для міжнародних перевезень та енергетичних ринків.

Разом із тим найбільш переконливою з точки зору міжнародно-правового аналізу є третя частина дисертації, де автор досліджує механізми оскарження санкцій. Робота з практикою Суду справедливості Європейського Союзу дозволяє показати, що персональні санкції не можуть ґрунтуватися виключно на загальних політичних оцінках: компетентний орган має володіти достатньо конкретними, точними та несуперечливими доказами зв'язку особи з поведінкою, яка становить підставу для застосування обмежень.

Науково важливим є також акцент на тимчасовому характері персональних обмежувальних заходів. Автор аналізує підхід, відповідно до якого орган, що підтримує перебування особи у санкційному списку, повинен періодично перевіряти, чи зберігаються фактичні й юридичні підстави для продовження

відповідних обмежень. Це підсилює процесуальний вимір санкційного права та узгоджується з принципом недопустимості перетворення превентивного заходу на фактично безстрокове покарання.

Окремої позитивної оцінки заслуговує включення до роботи проблеми співвідношення санкцій із правами людини. Автор досліджує обмеження права власності, свободи пересування, доступу до правосуддя та інших прав, що можуть виникати внаслідок санкцій. Показовим є аналіз практики, в якій виконання резолюцій Ради Безпеки ООН розглядається у взаємозв'язку з обов'язком держав забезпечувати базові процесуальні гарантії.

Змістовним є також звернення до проблеми доступу підсанкційної особи до юридичної допомоги. Автор правильно фіксує колізію між санкційними та репутаційними ризиками для юридичного радника, з одного боку, і необхідністю забезпечення особі реальної можливості оскаржити санкції та захистити свої права - з іншого. Такий підхід демонструє здатність дисертанта бачити не лише нормативну конструкцію санкцій, але й її практичний вплив на здійснення правосуддя.

Достовірність та наукова новизна одержаних результатів, повнота викладу основних положень дисертації в опублікованих працях. Достовірність основних результатів дисертації забезпечується використанням значного нормативного, доктринального та правозастосовного матеріалу. Автор працює з актами Європейського Союзу, законодавством США і Великої Британії, документами Організації Об'єднаних Націй, рішеннями міжнародних та національних судових органів, а також із сучасною науковою літературою. Особливо важливою для підтвердження авторських висновків є залучена судова практика, яка дозволяє перевірити теоретичні положення через реальні спори щодо включення до санкційних списків, заморожування активів, правомірності обмежень та їх впливу на комерційні відносини.

Наукова новизна роботи має комплексний характер. Одним із найбільш помітних результатів є міжнародно-правове осмислення «тіньового флоту» Російської Федерації як системного механізму обходу санкцій. Дисертант не обмежується описом окремих практик, а показує функціональний зв'язок між зміною прапора, непрозорими корпоративними структурами, страхуванням, фінансовим посередництвом, маніпуляціями AIS та перевантаженням вантажів у відкритому морі. Це дає підстави розглядати відповідне явище як окремий виклик, що перебуває на стику міжнародного морського, економічного та санкційного регулювання.

Самостійний науковий інтерес має положення про використання Іраном потенціалу Ормузької протоки як елементу асиметричної санкційної контрреакції. Автор показує, що санкційний тиск може спричиняти відповідні дії у сферах, які формально не є економічними санкціями, але створюють вагомий економічний та безпековий ефект для держав-ініціаторів санкцій. Такий висновок розширює традиційне бачення санкційної взаємодії та підкреслює її системний характер.

Важливим є розвиток положень щодо судового контролю за персональними санкціями. З аналізу практики Суду справедливості ЄС автор виводить значення конкретності доказів, необхідність встановлення актуального зв'язку особи з підставами санкцій та обов'язок періодичного перегляду таких підстав. Зазначений напрям дозволяє розглядати санкційні механізми не лише з позицій державної дискреції, а крізь призму процедурної справедливості.

Наукове значення має й дослідження взаємодії санкційних режимів із міжнародними стандартами прав людини. Автор звертає увагу на необхідність збереження доступу до суду та можливості ефективного заперечення фактичної основи санкцій навіть у ситуаціях, коли держава реалізує рішення, пов'язані з підтриманням міжнародного миру та безпеки. Така постановка питання відповідає сучасній тенденції до посилення процесуальних гарантій у сфері персональних обмежувальних заходів.

Окремим практично орієнтованим результатом є постановка проблеми доступу підсанкційних осіб до юридичної допомоги. Поєднання санкційного регулювання, права на судовий захист та професійної етики юридичного радника становить складну і відносно мало систематизовану сферу. Її включення до дисертації є виправданим, оскільки ефективність механізму оскарження санкцій безпосередньо залежить від реальної можливості особи отримати професійне представництво.

Основні положення дисертаційного дослідження отримали належну апробацію. Тематика наукових публікацій здобувача охоплює механізми застосування економічних санкцій у Європейському Союзі, класифікацію та ефективність міжнародних економічних санкцій, юридичні аспекти конфіскації російських активів, взаємозв'язок санкцій із принципом суверенної рівності держав та роль міжнародних організацій у запровадженні санкцій. Зміст публікацій кореспондує з основними напрямами дисертаційного дослідження та підтверджує апробацію отриманих результатів.

Значення для науки і практики одержаних автором результатів. Теоретичне значення дисертації полягає у поглибленні наукового розуміння міжнародних економічних санкцій як складного багаторівневого механізму, дія якого охоплює не лише матеріальні заборони, а й процесуальні гарантії, судовий контроль, міжнародне морське регулювання та захист прав приватних осіб. З цієї точки зору робота створює підгрунтя для подальших досліджень санкційного регулювання в контексті верховенства права.

Значний науковий потенціал мають висновки, пов'язані з персональними санкціями та стандартами доказування. Вони можуть бути використані у подальшому дослідженні процедур включення і виключення із санкційних списків, змісту права особи бути поінформованою про фактичні підстави обмежень, періодичного перегляду санкцій та критеріїв пропорційності.

Практичне значення для України мають положення щодо протидії обходу санкцій, зокрема через морські перевезення та пов'язаних приватних суб'єктів. Розуміння структури «тіньового флоту», ролі судновласників, операторів, страховиків, фінансових посередників і держав прапора може використовуватися під час розроблення та вдосконалення санкційних і комплаєнс-механізмів.

Положення дисертації щодо судового контролю та прав людини можуть бути корисними для державних органів при формуванні процедур санкційного регулювання, які одночасно забезпечують ефективність обмежувальних заходів і належні процесуальні гарантії. Такий баланс має принципове значення для легітимності та стійкості санкційного режиму.

Практичний інтерес мають також висновки щодо доступу підсанкційних осіб до юридичної допомоги. Вони можуть бути враховані юридичними фірмами, адвокатами, комплаєнс-фахівцями та органами, відповідальними за ліцензування операцій із замороженими активами, оскільки санкційне регулювання не повинно створювати фактичну неможливість оскарження самого санкційного рішення.

Матеріали дисертації можуть бути використані у навчальному процесі при викладанні міжнародного публічного права, права міжнародної безпеки, міжнародного економічного права, міжнародного морського права, права Європейського Союзу та спеціальних курсів із міжнародного санкційного регулювання.

Дискусійні положення та основні зауваження за змістом дисертації. Високо оцінюючи актуальність, наукову самостійність і практичну спрямованість дисертаційного дослідження Поливача Р.О., необхідно водночас звернути увагу на низку положень, які мають дискусійний характер та можуть бути розвинуті автором у подальших наукових працях.

1. Доцільним було б сформувати більш системну модель процесуальних стандартів застосування та перегляду персональних санкцій. Однією з найсильніших частин роботи є аналіз судової практики щодо включення фізичних

і юридичних осіб до санкційних списків та подальшого перегляду відповідних рішень. Автор детально розглядає питання тягаря доказування, актуальності фактичних підстав та можливості виключення особи зі списку в разі зміни обставин.

Водночас накопичений у дисертації матеріал дозволяв би перейти від аналізу окремих справ до формування узагальненого мінімального стандарту належної санкційної процедури. До такого стандарту могли б входити: вимоги до конкретності та достовірності доказів; критерії достатнього зв'язку особи з поведінкою, проти якої спрямовано санкційний режим; обсяг мотивування рішення; доступ особи до суттєвої інформації про підстави санкцій; реальна можливість подати заперечення; строк і періодичність перегляду; критерії припинення або продовження обмежень.

Таке узагальнення суттєво підсилило б практичну цінність третього розділу, оскільки дозволило б запропонувати не лише опис судових підходів, але й цілісну авторську модель procedural due process у сфері персональних санкцій.

2. Права людини у санкційних правовідносинах могли б отримати більш цілісне концептуальне опрацювання. Автор обґрунтовано звертає увагу на те, що санкції можуть обмежувати право власності, свободу пересування, доступ до правосуддя та інші права. Особливо значущим є аналіз ситуацій, у яких держава виконує рішення Ради Безпеки ООН, але при цьому залишається пов'язаною своїми міжнародними зобов'язаннями у сфері прав людини.

Разом із тим доцільним видається формування єдиної аналітичної моделі оцінки втручання у права людини внаслідок застосування санкцій. Така модель могла б послідовно охоплювати наявність правової підстави, легітимну мету, необхідність заходу, його пропорційність, часові межі, доступність судового контролю та наявність ефективного засобу юридичного захисту.

Окремого розмежування заслуговують секторальні економічні обмеження та персональні санкції. Останні безпосередньо зачіпають права конкретної особи,

тому вимоги до індивідуалізації підстав і процесуальних гарантій об'єктивно мають бути вищими. Детальніше обгрунтування такої диференціації могло б посилити правозахисний вимір дисертації.

3. Положення щодо «тіньового флоту» потребують подальшої диференціації повноважень і відповідальності різних учасників відповідних операцій. Визначення «тіньового флоту» як системного механізму обходу санкцій є одним із найбільш оригінальних положень дисертації. Автор показує, що його функціонування забезпечується не одним суб'єктом, а складною мережею судновласників, операторів, страховиків, фінансових установ, корпоративних посередників і юрисдикцій із різним рівнем регуляторного контролю.

Саме множинність учасників, однак, ставить питання про різні юридичні підстави їх можливої відповідальності. Доцільно було б чіткіше розмежувати: безпосереднє порушення санкційної заборони; свідоме сприяння обходу санкцій; недотримання належних комплаєнс-обов'язків; та діяльність, яка формально залишається допустимою за міжнародним морським правом, але фактично сприяє досягненню економічних цілей держави-адресата.

Додаткової уваги потребує і розподіл компетенції між державою прапора, державою порту та прибережною державою, особливо у випадках маніпуляцій AIS, перевантаження нафти ship-to-ship, непрозорого страхування чи систематичної зміни реєстрації судна. Такий аналіз дозволив би перетворити тезу про необхідність посилення контролю за «тіньовим флотом» на більш конкретну міжнародно-правову модель повноважень та відповідальності.

4. Співвідношення санкцій Ради Безпеки ООН та автономних санкційних режимів потребує більш виразного інституційно-правового розмежування. У роботі досліджуються санкційні заходи Організації Об'єднаних Націй, Європейського Союзу, Сполучених Штатів Америки та Великої Британії. Такий широкий матеріал є перевагою дисертації, однак правова природа відповідних механізмів суттєво різниться.

Обов'язкові заходи Ради Безпеки ООН, ухвалені у межах її компетенції щодо підтримання міжнародного миру та безпеки, функціонують у системі зобов'язань, що випливають зі Статуту ООН. Автономні санкції держав або Європейського Союзу мають іншу нормативну основу, інший порядок прийняття, інший рівень дискреції та відмінні механізми судового контролю.

На нашу думку, дисертація виграла б від більш системного порівняння цих моделей за такими параметрами, як джерело юридичної обов'язковості, межі імплементаційної дискреції, доступність матеріалів, що обгрунтовують включення до списку, процедура перегляду, можливість судового оскарження та стандарти захисту прав приватних осіб. Особливо корисним таке розмежування було б для аналізу іранського кейсу, в якому універсальні та автономні механізми історично взаємодіяли найбільш виразно.

5. Окремого подальшого розвитку потребує питання доступу підсанкційних осіб до професійної юридичної допомоги. Постановка автором проблеми надання юридичних послуг підсанкційним особам є актуальною та практично значущою. Санкційний статус клієнта може створювати для адвоката чи юридичної фірми безпосередні нормативні обмеження, складнощі з оплатою послуг, комплаєнс-ризики та значні репутаційні наслідки. Водночас сама особа зберігає право на ефективне оскарження рішення, яке безпосередньо впливає на її майнову та правову сферу.

На нашу думку, доцільним було б більш чітко розмежувати юридичні послуги, спрямовані на продовження звичайної комерційної діяльності

підсанкційного клієнта, і послуги, необхідні для реалізації права на доступ до суду, захисту майна або безпосереднього оскарження санкцій. Таке розмежування має принципове значення, оскільки повне фактичне блокування доступу до професійного представництва може позбавити судовий контроль реального змісту.

Перспективним напрямом подальшого дослідження є систематизація підходів до спеціальних ліцензій на оплату юридичних послуг із заморожених коштів, меж санкційних заборон щодо legal advisory services, професійних обов'язків адвоката та гарантій незалежності юридичної професії. Розвиток цього питання доповнив би процесуальний блок дисертації та поглибив би її зв'язок із принципом верховенства права.

Наведені зауваження мають науково-дискусійний та рекомендаційний характер. Вони не ставлять під сумнів достовірність основних результатів, самостійність дослідження чи його наукову новизну. Навпаки, вони відображають багаторівневість досліджуваної проблематики та окреслюють перспективні напрями подальшого розвитку положень, сформульованих дисертантом.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності та відповідності встановленим вимогам. Дисертаційна робота Поливача Романа Олександровича є завершеним, структурно цілісним та самостійним науковим дослідженням. Послідовність розділів забезпечує логічний рух від теоретичних характеристик міжнародних економічних санкцій до аналізу конкретних санкційних режимів, механізмів їх обходу та судово-процесуального контролю.

Важливою перевагою роботи є значний обсяг правозастосовного матеріалу. Автор не обмежується нормативним описом санкцій, а аналізує судові рішення, практику перегляду персональних обмежень, спори щодо заморожених активів, застосування блокуючого законодавства та проблеми, які виникають при наданні юридичної допомоги підсанкційним особам. Це підвищує доказовість висновків та практичну спрямованість дисертації.

Робота демонструє належне володіння здобувачем міжгалузевим матеріалом. Санкційне регулювання розглядається у взаємозв'язку з міжнародним морським правом, правом прав людини, правом Європейського Союзу, міжнародним економічним правом та міжнародними судовими механізмами. При цьому центральним предметом залишається міжнародно-правова природа та функціонування обмежувальних заходів.

Сформульовані у висновках положення в цілому відповідають змісту проведеного дослідження. Положення наукової новизни мають самостійний характер і ґрунтуються на проведеному автором аналізі нормативного, доктринального та практичного матеріалу.

Основні результати дослідження відображені у наукових публікаціях здобувача та пройшли відповідну апробацію. Тематика публікацій є безпосередньо пов'язаною з предметом дисертації.

Ознайомлення з текстом роботи також дає підстави позитивно оцінити дотримання академічної доброчесності: використані наукові позиції, нормативні акти, судові рішення та інші матеріали супроводжуються відповідними посиланнями, а власні висновки автора логічно відмежовані від використаної джерельної бази.

За предметом, структурою, рівнем теоретичного опрацювання та характером отриманих результатів дисертаційна робота відповідає спеціальності 293 «Міжнародне право».

Загальний висновок про відповідність роботи встановленим вимогам. На підставі проведеного аналізу вважаю, що дисертаційне дослідження Поливача Романа Олександровича «Міжнародні економічні санкції проти Ірану та Російської Федерації в системі сучасного міжнародного публічного права», подане на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 293 «Міжнародне право», є завершеною самостійною науково-дослідною роботою, у якій отримано нові

науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують наукове завдання, яке має значення для розвитку міжнародно-правової науки.

Дисертація за актуальністю обраної теми, ступенем обґрунтованості та достовірності наукових положень, науковою новизною, теоретичним і практичним значенням одержаних результатів відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261, та вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44.

Поливач Роман Олександрович за результатами публічного захисту заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 29 «Міжнародні відносини» за спеціальністю 293 «Міжнародне право».

Рецензент:
доктор юридичних наук, професор
кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету
«Київський авіаційний інститут» **Андрій ПАЗЮК**

ЗАСВІДЧУЮ